

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн
№ 60 (16671)
2003 чылдың
МАЙ 29,
четверг
Ат салган шагы 17.30
Садар өртээ 3 рубль.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» 2002 чылдың май 13-те № 14 Чарлыынга немелделер болгаш өскерилгелер кириер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразын сайзыраңгайжыдар сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр болгаш деткиер талазы-биле яамыны база Тыва Республиканың Садыг, ус-тывыш болгаш амыдырал хандырылга яамызын каттыштырарының аргазы-биле Тыва Республиканың Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр яамы кылдыр эде организаастаар.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» 2002 чылдың май 13-те №14 Чарлыынга дараазында немелделерни болгаш өскерилгелерни кириер:

а) Чарлыктың I пунктузунун адаккы «в» пунктузунда: «Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту деткиер талазы-биле комитеди» деп сөстөрни уштуп кааптар;

«Тыва Республиканың Биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр болгаш деткиер талазы-биле яамызы» деп сөстөрни соонга «Тыва Республиканың Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр яамызы» деп сөстөрни немээр;

б) адаккы «д» пунктуда «Тыва Республиканың Садыг болгаш амыдырал хандырылга яамызын Тыва Республиканың Садыг, ус-тывыш болгаш амыдырал хандырылга яамызынче» деп сөстөрни уштуп кааптар;

в) Чарлыктың I капсырылгазының II кезээнде: «Тыва Республиканың Биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр болгаш деткиер талазы-биле яамызы» деп сөстөрни дараазында эдилге-биле кириер: «Тыва Республиканың Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр талазы-биле яамызы»;

«Тыва Республиканың Садыг, ус-тывыш болгаш амыдырал хандырылга яамызы» деп сөстөрни уштуп кааптар;

г) Чарлыктың 2 капсырылгазында:

«Тыва Республиканың Чазак Чөвүлели» деп кезекте:

«Тыва Республиканың Чазак Даргазының Улус ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазын башкарып таарыштырар болгаш оперативтиг айтырыглар талазы-биле бирги оралакчызы» деп сөстөрни дараазында эдилге-биле илередир. «Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы – Тыва Республиканың садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр талазы-биле сайыды»;

«Тыва Республиканың Чазак Даргазының Экономиктиг политика болгаш перспективтиг хөгжүлдө талазы-биле бирги оралакчызы – Тыва Республиканың инновация, инвестиция политиказының болгаш даштыкы экономиктиг харылзаалар сайыды» деп сөстөрниң соонга «Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы – Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы – Тыва Республиканың энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый сайыды» деп сөстөрни немээр;

«Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы» деп сөстөрниң соонга «Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу» деп сөстөрни немээр;

«Чазак кежигүннери» деп кезекте дараазында одуругларны уштуп кааптар;

«Тыва Республиканың биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр болгаш деткиер талазы-биле сайыды»;

«Тыва Республиканың садыг, ус-тывыш болгаш амыдырал хандырылга сайыды»;

«Тыва Республиканың энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый сайыды».

2. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы ШООРЖАК

Кызыл хоорай,
2003 чылдың май 27. № 306.

Автогрейдерист

«Күш - ажыл кижини каастар» дигир болгай. Ындыг кижилерниң бирээзинге Абазаның орук-септелгетудуг эргелелиниң ажылчыны – автогрейдер башкарыкчызы Валерий Лапин хамааржыр Барыын Саянның оруктарын аштап-арыглап, ону кылып, 30 ажыг чылдар иштинде ажылдап келген.

Хоочун автогрейдерист Валерий Лапин.

Ужуражып чугаалажып кээри-виске, Тыва мээни ийи дугаар чуртум болган дээр кижилер болду. Тывага ол бир дугаарында Хандагайты – Мугур-Аксы аразында автоорукту кылып тургаш, орта шылгараан орукчуларның санынга кирген. Ооң соонда Хандагайты – Торгалыг аразында кызыгаарны оя бээр автоорукту кылып доозарынга киришкен. Бо хүннерде Хемчиктинь шынаазында Чадаана – Суг-Аксы аразында автоорукту кылгып турар.

Ооң башкарып турар автогрейдерилер 10 чыл ажып турар, ооң даштындан көөрге, ам-даа чаа хевээр. Кабиназының иштинин арыг-сили аажок.

Ажылчын кижилер кандыг болдур, ооң ажылдап турар техниказы база ыңдыг болур. Абазаның орук-септелгетудуг эргелелиниң мастери Сергей Александрович ооң дугайында мындыг үнелелди берди:

— Орук аразы ырак, кылыр хуусаавыс база кызыл, ыңчангаш Валерий Лапин ышкаш бүзүрелдиг, хоочун ажылчыннарны алгаш келдим. Ооң бодунга-даа, автогрейдеринге-даа бүзүрөп болур.

Бистиң ужурашканывыс мергежилениң тергиини, коллективтин чоргааралы, аныктарның дагдыныкчызы Валерий Лапинниң кылган оруктары – балаттынмас ис. Сергей ХЕРТЕК.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

Саддам Хусейн Иракта хевээр

Ирактың баштыңы турган Саддам Хусейнниң турар чериниң дугайында информация четверте көстүп келген. «Аль-Арабийя» деп араб спутниктиг телеканалының медээзинге даянып алгаш, «Новости» агентилелдин дамчытканы-биле алырга, Хусейн дириг, бодунун төрөөн хоорайы Тикриттин Аль-Уджа деп черинде чаштынып чоруп турар. Телеканалдың медээ дыңнады-биле алырга, американнарга туттуруп аарындан корткаш, Хусейн бир черден өске черге доктаамал көжүп чоруп турар. Оон ангыда чоокта чаа Тикриттин кудумчуларынга Хусейнниң хууда камгалакчызы болгаш үдеп чоруур кижизи Абд Али Хаммудту улус көргөн. Мооң-биле холбаштыр америк солдаттар хоорайга улуг хемчээлдиг арыглаашкынны чорудуп, Саддамны тудуп алырынга дузалаккы дег кижилер бүрүзүн тудуп хоругдааннар.

SARS – «хирлиг холдарның аарыы»

Благовещенск хоорайның чурттакчызы Денис Соиниковка хамаарыштыр үндүргөн «чаңчылчываан пневмония» (SARS) деп диагноз амдыгаа дээр бадыткатынмаан. Тус черниң эмчилери аарыг кижиниң байдалы чүгээр-теп олулар деп чугаалажып турарының аразында Амур областың губернатору Леонид Коротков Благовещенск-Хэйхэ кызыгаар-эрттирилге пунктузун ажыткан. Чоокта чаа ук кыдат хоорайга барып чорааш, санитария албаннарының ап чорудуп турар хемчеглериниң шынгызын губернатор ийи караа-биле көрүп шынзыккан.

Кыдатта чаңчылчываан пневмония-биле демисел дугайында тускай фильмнерни тырттырып турар. Бажында «Коллективтин тура-соруу – улуг күш» деп лозунну кириген. А ооң адаанда «Чаңчылчываан пневмонияны кады тиилээр бис» деп бижээн. Бо видеофильми Хэйхэ деп бичежек кыдат хоорайның

чурттакчыларына доктаамал көргүзүп турар. Үш айның дургузунда мында чаңгыс-даа кижилер айыылдыг аарыгдан аарываан. Амгы үеде тускайжытылган бригадалар хөй-ниитинин транспортун болгаш черлерин дезинфекциялап турарлар. «Нацияның кадыкшылы – биске эңне кол чүүл» деп, тус чер эрге-чагыргазының төлээлери чугаалап турарлар. Школаларга эмчилер лекцияларны номчуп турарлар. Кызыгаарга шупту туристерниң эъдиниң изиин хынап турар. А кол санитар эмчи чаңгыс чер-чурттугларына «Эңне кол чүүл – амы-хууда арыг-шеверни сагыры. Холдарны кончуг ылаптыг саваннап чууру чугула. Аарыгга каразыг тыштып келзе, доп-дораан эмчиге баар херек» деп сүмелеп турар. Ук сүмелерни орус дылда бижээн хуудустарда кириген. Ында бижик частырыглары кара эмжежок бол, чуруктардан кол утка дораан билдинип кээр. Бедик деңнелдиг пропаганда — эң дээштиг арга деп Кыдатта санап турар.

Грузин спортчуларның калбак чогужу
Грузияда политиктиг маргы-

жыгларны чудурук дузазы-биле шиитпирлээри чаңчылчып бар чыдар. Гори хоорайга чазактың болгаш грузин оппозицияның чүс хире талалакчылары чогушкан. Чогуш үезинде кайы-даа талага профессионал спортчулар киришкен: чазактың аталдарын Георгий Канделакиниң спортчу школазының боксерлары камгалаан, а оппозицияны Гори хоорайның мөгелери төлээлээн. Чөрүлдээ Гориге грузин чазактың сайыды Авдандил Джорбенадзе келгенде хөрлээлеп үнген. Ол сонгукчулар-биле ужуражыр планныг келген, а ону оппозиция манап турган... Чогуштун киржикчилерин полиция тарай сывыртаан, онза когараан кижилер чок. Оппозицияның хартаачылары болган таварылганы «күткүүшкүн» деп адап, «бо бүгүнүң артында чурттуң президентизи Эдуард Шеварднадзе турар» деп буруудатканнар.

Алжирниң найысылалында база бир чер шимчээшкени
Вторникте Алжирниң найысылалында база бир күштүг чер

шимчээшкени болган. Ол чурттакчы чонун ортузунга коргуп-сүртээшкени болдурган, а тус черниң радиозу оожургалды сагырыныче кыйгырган. Баш бурунгаар санаашкыннар-биле алырга, чер шимчээшкениниң күжү Рихтерниң шкалазы-биле 5,8 балл болган. Хоорайда чамдык бажың-балгат буступ үрелген.

«Либералдыг Россияның» офизин үжээн?

Вторникте Москваның Армян переулунга ужурутказы билдинмес, ыңчалза-даа чаргы-чаалылыг болушкуннар болган. Баштайгы дээрзинде «Либералдыг Россияның» офизинде үжээшкени дугайында чугаалажып, ону Виктор Похмелкинниң билдиришкени-биле чорудуп турар деп турган. Ооң соонда Похмелкин аңа кандыг-даа хамаарылга чок дээрзи билдинген: үжелдени прокуратура чорудуп турар, а офис «Либералдыг Россияның» эвес, а ЛогоВАЗтыг болган. Истекчилер Сергей Ющенковтуң өлүрүшкүнүн истеп тура, ынаар чеде бергеннер. www.ntv.ru

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

“Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгелеринин күүседикчизи – Тыва Республиканың садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорук хөгжүлдезинин сайыдының дугайында”

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң “ж” пунктузунга дүүштүр **Шолбан Валерьевич Кара-оолду** “Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгелеринин күүседикчизинге – Тыва Республиканың садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорук хөгжүлдезинин сайыдынга томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден

күштүг болуп кирер.

Кызыл хоорай, 2003 чылдың май 27, №307.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезинин күүседикчизи – Тыва Республиканың энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агыйы сайыдының дугайында

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң “ж” пунктузунга дүүштүр **Сергей Викторович Никоновту** Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезинин күүседикчизинге – Тыва Республиканың энергетика, транспорт,

харылзаа болгаш орук ажыл-агый сайыдынга томуйлаар.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2002 чылдың август 5-те № 88 “Тыва Республиканың энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый сайыдының дугайында”, 2002 чылдың сентябрь 17-те №144 “Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгелеринин түр күүселдизинин дугайында” чарлыктарын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. ООРЖАК

Кызыл хоорай, 2003 чылдың май 27, №308.

АЙЫТКАЛГА ДҮҮШТҮР

Тыва Республиканың Чазаның ээлчеклиг хуралы май 27-де болуп эрткен. ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Москвага баргаш, РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң РФ-тиң Федералдыг хуралына Айыткалының сөзүглелин кончуг кичээнге ийлиг дыйнаанының, ооң уjur-утказының дугайында бир дугаарында дыйнадыгны кылган. Ол чугула документиде чурттуң амыдыралына эң-не кол үш сорулганы салганын чугаалаан: ишти ки ниити продукция бүдүрерин ийи катап көвүдөдир, яды-түрөңги чорукту ажып эртер, шериг реформазын чогумчалыг чорудары. Оларны амыдыралга боттандырар хемчеглерни ап эгелзэн.

Москвадан Новосибирск хоорайга келгеш, РФ-тиң Айыыл чок чорук чөвүлелиниң удурткучу В.Ружайлонун эрттирген хуралына Ш.Д.Ооржак олурушкан. Айыткалында сорулгаларны күүседир-биле Сибириниң Федералдыг округунга хамааржыр девискээрлерин айыыл чок чоруун хандырының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Орта энергетиканың, аш-чем аймааның, хамаатыларның кадынын айыыл чок чоруун

хандыры, кызыгаарны камгалаары, корум-чурумну быжыглаары, девискээрниң экономиказын хөгжүдери, яды-түрөңги чорукту дүрген ажып эртери хамааржырын Чазак Даргазы тайылбырлаан.

В.В.Путинниң Айыткалында сайыраңгай экономикалыг күчүлүг Россияны тургузарда чүнү кылырының талазы-биле чугула сорулгаларны айыткан. Оларны күүседиринче бүгү ажыл-чорудугавысты угландырар уjurлуг бис деп, Шериг-оол Дизиживич түннелинде чугаалаан.

ЧАЗАКТЫҢ УДУРТУЛГАЗЫНГА ӨСКЕРИЛГЕЛЕР

В.В.Путинниң Айыткалында күрүнениң бүгү эрге-чагырга органнарында албан-дужаал ээлеп турар дүжүметтерниң саны кончуг көвүдээн, ынчалза-даа олар даандырган ажыл-херзэн четпес күүседип турарындан чуртта кадр айтыры берге болуп турарын демдеглээн. Россия Федерациясында чүгле ямыларның болгаш ведомстволарның саны безин беш муң чедип турар. Оларның ажылдакчыларын санаар болза, дыка хөй. Мону барымдаалааш, административтиг реформаны

чорударының эргежок чугулазын айыткан.

РФ-тиң Президентизинин Айыткалына дүүштүр ТР-ниң Чазаның структуразында чамдык өскерилгелерни кылганын Ш.Д.Ооржак Чазак кежигүннеринге дыңнаткан. ТР-ниң чаа Чазаны амыдырал эгелээнинден бээр бир чыл болган, бодунуң отчедун берген, түннелдери багай эвес. Күүсекчи эрге-чагырга органының ажыл-чорудугавы улам сайыраңгайжыдар, рынок экономиказының негелдизинге дүүштүр чорудар, ажылдаар арга-шинээн бедидери-биле Чазактың удуртулгазында өскерилгелерни кылган. ТР-ниң Садыг, ус-шевер, чоннуң амыдырал хандырылга ямызы биле Биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр ямыны каттыштырган. Чазак Даргазының оралакчылары тос турган болза, сес чедир кызырган. ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызының — садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр сайыттың хүлээлгезин күүседир кылдыр Ш.В.Кара-оолду томуйлаар дугайында Чазак Даргазының Чарлыын хуралга номчаан. ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының — энергетика, транспорт болгаш орук ажыл-агый сайыдының хүлээлгезин күүседир-биле

С.В.Никоновту томуйлаан.

Чазак Даргазының оралакчыларына чаа томуйлаткан даргаларга Ш.Д.Ооржак байыры чедиргеш, оларның ажыл-чорудулгазына чедишкенин күззэн.

ХӨГЖҮЛДЕНИҢ ЧУРАГАЙЛАРЫ

2004 чылда ТР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезинин баш бурунгаар санаан (прогнозу) макроэкономиктиг көргүзүлгелеринин дугайында ТР-ниң Экономика ямызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар С.Н.Сапова илеткелди кылган. Келир чылын республиканың социал экономиказы кайы хире сайыраанының сан-чуралдарын ында айыткан. 2003 чылдан 2004 чылда девискээрниң ниити продукциязы 26 хуу, үлетпүр продукциязының хемчээли — 17, көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязы — 18 хуу көвүдээр. Алдын, даг-дүгү, дус, арага бүдүрери өзер.

Чазак кежигүннери А.В.Брокерт, В.И.Лавриненко, В.О.Ооржак, Н.Б.Алдачи болгаш өскелер-даа санал бергеш, илеткелде айыткан сан-чуралдарны баш бурунгаар эки санап көрген,

оларны күүседип болурунун аргалары болгаш курлавырлары барын айытканнар.

Документини бирги номчулгада хүлээп алган.

2004 чылда ТР-ниң бюджетинин төлевилелиниң дугайында айтырыгны хуралга сайгарган. Төлевилелде республика бодунуң орулганын көвүдөдиринче кол кичээнге ийлиг угландырган.

Чазак кежигүннери бюджет төлевилелинге хамаарышкан хөй санныг айтырыгларны салган, боттарының бодалдарын чугаалаан. Бюджет төлевилелин Саң-хөө ямызы тургузарда чамдык ямылар-биле дугуржуп, сумележип албааны илерзэн. Ынчангаш оларның хереглелдеринге четпес акша-төгерик ында кирген болган.

Чугаалашкан айтырыгның түннелин үндүрүп тура, Ш.Д.Ооржак Чазак кежигүннеринин кириген саналдарын Саң-хөө ямызы өөренип көрүп тургаш, төлевилелге эдилгелерни, немелделерни кириер даалганы берген.

ТР-ниң 2004 чылда бюджетинин төлевилелин бирги номчулгада хүлээп алган.

Чазак хуралына ниитизи-биле 25 айтырыгны чугаалашкан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Хоойлужудулга палатазында

“ТӨГЕРИК СТОЛ” АРТЫНГА СООТТАЖЫГ

Май 23-те Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазына кадыкшылга, социал камгалал, күш-культура болгаш спорт комитетинин иделкейи-биле чонну эм-биле хандырап талазы-биле чиигелделер дугайында темага “төгерик стол” болуп эрткен. Ооң ажылына Тыва Республиканың Чазаның, аптекалар база эмнелгелерниң, инвалидтер болгаш хоочуннар ниитилелдеринин төлээлери, а ол ышкаш тус черлерниң Төлээлекчилер хуралдарының болгаш Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаттары киришкен.

Ниитизи-биле республикада 39 муң кижиге азы чурттакчы чоннуң 12 хуузу чиигелделиг эм хандырылгазын ажыглаар эргелиг. Маңаа хамаарыштыр “төгерик столдун” киржикчилери сөөлгү үеде чурттуң эм үндүрер заводтары чоннуң хереглелин долзуу-биле хандырып шыдавын турар, ынчангаш аар ертектиг даштыкы эмнерни чон садып алып уjurга таваржып турарын демдеглээн. Ооң-биле чергелештир эмчилер чиик ертектиг эмнер турда-ла, аар ертектиг эмнерге халас рецептини бижип берип, бюджет херегизин камналга чок ажыглап турарын демдеглээн.

Аптека ажылдакчылары бодунуң талазында эмчилерниң рецепт бижир чурумун орта билбезин демдеглээн. Моон

хараазы-биле аарыг-аржыкка таварышкан улуг улус каш катап аптека биле эмнелге аразына кылаштар уjurга таваржып турар. База бир эпчок чүүл — эмнерге чиигелделер дугаарына көрдүнген акшаландырышкынын доктаамал эвезинден хереглелдиг келген кырганга каян ооң дилзэн хандырап арга тургустунуп кээрин тодаргай айтыр арга чок болуп турары болур.

Хоойлужудулга комитетинин мурнундан депутат Зоя Саттың чоруткан хыналдазы халас азы чиигелделиг эмнер чизезин чылдың эде көөрү чугула дээрзин бадыткаан. Чүге дээрге каш чыл бурунгаар тургускан чизеде амгы ертектиг-биле аргажок чиик ертектиг эмнерге чиигелделер көрдүнүп турар, а езулуг херек,

аар ертектиг эмнерге чиигелде чок. Оон аңгыда депутат бир хар уругларга сүт продуктуларын болгаш 3 хар ишти назылыг уругларны эм аймаа-биле халас хандырапын Тыва Республиканың Чазанга саналдарын айыткан.

Анемиядан аараан иштиг херзэженнерни халас эм-биле хандырапы эргежок чугула дээрзин чыылганнар бир үн-биле деткээн. Чүге дээрге аарыг сөөлгү үеде нептеренгей апарган болгаш чаа төрүттүнер чаштарның кадынга улуг салдарлыг болуп турар. Бо айтырыгны шийтпирлээринге хөй акша-даа негетинмес — чылда 500 муң хире рубль болур.

“Төгерик столдун” ажылын түннел тура, кадыкшылга комитетинин даргазы Борис Күдерек комитет бир дугаарында айтырыгны ханы шинчилээр сорулганы салган турганын демдеглээн. Ажылдың түннелдери-биле чогуур хоойлуларның күүселдизин хыналдага алырын чедип алыры чугула.

Хоойлужудулга палатазының парлалга албаны.

Россия Федерациязының өмүнээзинден

ААСПЫРАК ЯЛАЛАТКАН

2003 чылдың май 26-да Кызыл хоорайның Төп участогунуң чаргы чарар судьязының ажык суд хуралы болган, аңаа С.Н. Пивоваровка хамаарыштыр оттурган кеземче херзэн көргөн. РФ-тиң Кеземче кодекзинин 130 чүүлүнүн 2 кезээнде көрдүнген кемниг херекти кылганына судтаттырыкчының буруулуг болганын миннип турарының дугайында болгаш бир чыл шенелде хуусаалыг бир чыл хуусаада эдил-чазар ажылдар хевирлиг шенелде кеземчени аңаа көргүскен дугайында шийткелди үндүргөн.

Суд хуралының үезинде “Москваның скинхедтеринге Ооржактың адресин айтып бээр бе?” деп чүүлдүн автору Станислав Пивоваров дээрзи бадыткаптыганын, ук чүүл С.Путин деп ШОЛА-БИЛЕ “Столица” солунга (2002 чылдың июль 3-9-та № 25) парлаттыганын. Хамааты болгаш республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизи болур Ш.Д. Ооржактың төлептиг чоруун

болгаш ат-алдарын таарымча чок хевир-биле бактап илереткен медээлерни автор ону дорамчылаар сорулга-биле өжөгээр парлаткан деп, суд доктааткан. Чаргы чарар судьяның шийткелди болза “Москваның скинхедтеринге Ооржактың адресин айтып бээр бе?” деп С.Н. Пивоваровтун парлаткан чүүлүнде медээлер дорамчылаптыганын байдальды болуп, кижилер аразында харылзааның бүгүниитинин хүлээп көргени дүрүмнерни каржызы-биле хажыдып, күрүнениң камгалап турары кижинин кол эргелерин болгаш хосталгаларын” кызып-кыйып турар деп түннелге үндезилеттинген.

Ол ышкаш чаргы чарар судья С.Н. Пивоваровтан моральдыг хораны чедиргени дээш 20 муң рубль хемчээлге кезик-чамдыгын хамааты негелде езугаар Ш.Д. Ооржакка тыртып бээри көрдүнгөн.

Бистиң корр.

1979 чылдың сентябрь 15-те СЭКП райкомунун бирги секретары К.А. Маспык-оол мени келдиртип алгаш, «Улуг-Хем» солунун редакциясында байдал дугайында элээн чугаалашты. Солун үнер хуннеринде үнүп, бодунун сорулгаларын күүседип турарын Кара-оол Андревич демдегледди.

—Солунун айтырыы шийтирлеттинген-дир. Ам оон-даа чугула айтырыгны шийтирлээр апарган. Ол дээрге Шагаан-Арыг хоорайны чаа черже көжүрерин доозары. Аңаа ажылдап турган партбюро секретары аараан, орнунга силерниң кандидатура-нарны сүмөлөп тур бис — деп, секретарь улуг тынды.

—Тудуг тудуп чораан эвес. Тудугжулар-биле дылдажыры берге-ле боор — деп ойталак-садым.

—Тудугда коммунистер баштап ажылдап турар. Оларны дамчыштыр ажылдаар апаар. Даарта кежээ «Шагаан-Арыг тудуг» трезинге партия организациязының хуралы болур. Аңаа келир силер — деп, даргам ыңдыг.

Сактырымга ууттунмас аар чүк мени сы база берген ышкаш болду. Секретарь-биле байырлашкаш, орнумга кымны ажылдадыр чоор деп боданып базып чоруптурм.

Редакторум Чооду Кара-Күскеге райкомга болган чугааны дамчыттым. Бодумнун орнумга эргиде солунга ажылдап чораан Александр Натпит-оолду саналдаарымга, редактор чөпшээрешкен.

Эртенинде трестин турар бажыңының бир өрээлинге коммунистер чыылган тур. Партия организациязының чыл отчедун партбюро секретарының оралакчызы, трестин кол инженерни Анатолий Николаевич Сержантов кылды. Илеткелден алгаш көөрге, байдал дыка нарын. Эгелеп каан тудуглар эңмежок. Төндүрүп турар бажың-балгат мырыңай чок. Тудугжуларның хөй кези чартык хостуг черектенер. Кижилер чедишпес.

Хурал соон дарый трестин начальниги Владимир Борисович Глазков-биле Украинадан аныктар чыып экээри-биле төлээлер чорударын дугуруштувус. Мен бодум комсорг Борис Монгушту

ЧАА

коштанып алгаш, көргүзүглер самбыразын кылып кириптивис.

Партбюро кол-кол тудуг шөлдерин контрольга алган. Профком даргазы Валерий Комбуй, комсорг Борис Монгуш, партбюро кежигүннери В.Б. Глазков, А.Н. Сержантов суглар демниг ажылдап кирипкен бис. Кижилер бүрүзү бодунун хүлээл-гезин күүседир чүве. Холгаарлап, холтажып салчып турбас. Арагалаан-дарылаан, ажыл шагы үскен деп чугаа ынчан шуут турбаан. Ол дээш чаңгыс-даа удуртукчу хамаанчок, ажылчын безин хемчег алзып, ажылындан үндүртүп, азы он беш хонуктап турбаан.

Тудугжу бригадалар аразында РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу Александр Федорович Ягодинниң, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Иннокентий Маркелович Карповтун удурткан бригадалары онзаланып турганнар. Бирээзи ортумак школа тудуун, өскези район котельнаязының тудуун кылып турду.

И.М. Карпов — онза бүдүштүг кижилер. Оң ажылчыннарже алгырып, партбюрога чарбыттынып турганын черле дыңнаваан, көрбөөн мен. Харын-даа көдээден келген аныктарны ажылга өөредип, адазы дег, чагып-сургап органын каш-даа эскердим. Оң бригаданынга Оюн Кодур-оол, Очур-оол Кызыл-оол, Валерий Чүлдүм, Валерий Череве суглар ажылдап, трестин Хүндүлел самбыразындан барык дүшпейн турдулар.

Мээң баштайгы ажылдаан чылымда тудугжулар ясли-садты, №1 школаны, ийи каът дөрт бажыңны, үш ниити чуртталга бажыңнарын ажылгалга кириген. «Дамырак» ясли-садтың, район котельнаязының, кожуун чагыргазының тудуглары дараазында чылын ажылгалга кирген.

Хоорайның тудуун доозарында В.Б. Глазковту солаан Леонид Николаевич Ткаченконун кириген үлүүн демдеглевес аргажок. Ол кыска үениң иштинде трестин ажылыңче хандыгып, ажылчыннарның хүндүткелин чаалап алган. Эртен даң бажындан караңгы дүнеге чедир

ШАГААН-АРЫГ

тудуг шөлдеринден ыравас кижилер. Та кажан удуп, бажың-балгадының ажылыңга четтигип турар кижилер!

Украинаже чоруткан «шапкынчыларыбыс» күскээр ийи автобусту долдур комсомолчуларны эккелген. Оларга орундөжөк, оран-сава тып бээриниң айтырыын шийтирлээри элээн берге болду. Ийи каът интернетты оларның эргезинге бердивис. Келген кижилерниң аразында тудугжу мергежил-диглер ховар болганы хомуданчыг. Оларны тус-тус бригадаларга үлөп, баштай өөредип турдувус. Чедип келгеннериң аразындан Лида Данчул, Мария, Ольга Капник угбашкылар, Виталий Клиневский, Галина Румянцева болгаш өскелер-даа Шагаан-Арыгга чурттап артып

киирери албан. Чедер-четпес ажылдарны соонда кылып каар деп чүве база турбас. Чурум шыңгы-ла турган.

Трестин удуртулгазы ажылчыннарның амыдырал хандырылганыңче онза кичээнге ийи угландырып турган. Маңаа бир чижек: трест «Эйлиг-Хем» совхоз-биле бот-боттарыңга таарымчалыг керээни чарган. Оң түнелинде ажылчыннарга четчир ээтти совхоз берген. Амгы үеде шак ыңдыг дугуржулгаларны көдээниң ажыл-ишчилери үлетпүр бүдүрүлгелер-биле чарып ап турар болза, амыдыралыбыс экижири ийик.

Чазын картофель олуртулгазының үезинде «Күш-ажылдың хостуу» совхоз-биле дугурушкаш, Торгалыг суурнун адаанда алаак иштинге трест улуг шөлдү алган.

Хоорайның 115 чылыңга

калганы онзагай.

Улуг эвес чөрүлдээлер база тургулаан. Украин аныктарны элзедип чоруткан кижилеривис Тываны аажок мактап каапкан болдулар. Яблоктар, вишнялар өзүп турар деп аан. Ол мегени базып, шынын сургаар ужурга база таварышкан бис.

Хоорайга баштай туттунган №1 школаның тудуу эң-не нарын болган. Чер шимчээшкиниң тос баллын шыдаар төлөвилелдиг тудугну кылырда, хөй демир арматура албан черек. Тууйбулар арматуралар аразыңче кирбес. Ону таарыштырар дээш тудугжулар дыка хөй үезин чарыгдап турган. Ыңчалза-даа чырык, делгем школаны өй-шаанда чаа хоорайның урууларыңга ажыдып бээр аргалыг болганнар.

Амгы «Сказка» ясли-садын дужаар дээш тудугжулар хондурдундур ажылдап турганын сактыр-дыр мен. Эң ылаңгыя шалазын шывар, хырбалаар дээш инженер-техниктиг ажылдакчылар безин хол тутчуп кириптер чорду. Амгы дег шөйүп турар чүве чок. Тудугну чогуур хуусаазында дужаары, ажылгалга

Ону Станислав Николаевич Панов баштаан №18 тудуг организациязы сугтарып турда, бодум база кириштим. Кончуг шыырак эрлер куспак чедишпес чудуктарны Торгалыг хемни дуй салгылаптар. Сай-даш, саваң-сигени тырыштарга, буганың суу долуп, калбак шөлдү шыва алы бээр чорду. Эвилелдиг күш-ажылдың экизи ол.

Шагаан-Арыгны чаа черже көжүреринге бүгү чурт киришкен дизе, хөөредиг эвес боор. Тудугга хереглээр материалдарны Ташкенттен безин эккеп турган болдур ийин. Кыргызстандан, Казахстандан безин тудугжулар кээп турду. Ак-Довурактан келген тудугжулар амгы Октябрьскаа кудумчунда ийи каът панель бажыңнарын кылдылар. Аркадий Михайлович Блиновтун удуртканы көдээ тудугжулар чеди дугаар микро-районну бүрүн доостулар. Полковниковтун баштааны тудуг-септелге участогу Совет Тываның 30 чылы кудумчунда чаңгыс каът ыяш бажыңнарын ажылгалга кириди.

Барык дөгерези комсомолчу

путевка-биле келген шеверлекчи кыстарның ажылы нарын болгаш харысалгалыг турганын айтыр апаар. Любовь Степановна Стародубовага баштапкан шеверлекчилер: Саджилова Галия, Вавуу Тамара, Шивит Тамара, Балчый Зина болгаш өскелер-даа №1 школаны, милиция бажыңын, котельнаяны, нефть баазыын болгаш өске-даа хөй-хөй тудугларны ажылгалга киригеннер. Шеверлекчилерниң ажылында бичии-ле четпестер бар болза, тудугну комиссия хүлээп албас. Ынчангаш харысалга аажок улуг.

Шагаан-Арыгны чараштап каастаарыңга, бажыңнарынның иштин силиглээринге Валентина Павловна Подкопаеваның удурткан бригаданы мурнакчыларның санынга турган. Оң кежигүннери турган Эльвира Тепл-оол, Зинаида Вавуу, Мария Салчак тутчуп каан бажыңнарынның чараш-каазыңга ам-даа өөрүп, чоргаарап, бистиң аравыста чурттап чорлар.

Берге болгаш харысалгалыг үеде барык бүрүнү-биле чаа туттунган хоорайны доозуп тударыңга карак кызыл ажылдап турган партия, совет болгаш комсомол ажылдакчыларының адын адаваска кайын тааржыр. Оларга СЭКП райкомунун секретары Иван Федорович Молянов, Деспи Санаева Ондар, райкомнун инструктору Нина Ефимовна Аракчаа, кожуун даргазы Александр Илларионович Стрельников, комсоргтар Макар Мандаржап, Анатолий Ондар суглар хамааржыр. Оларның хүн бүрү дузазы эвес болза, ажылыбыска турган бергелерни ажып эртери амыр эвес турган боор.

Чаа хоорай Шагаан-Арыгны тудушкан кижилерниң чамдыктары Саян артынче көже бергеннер. Хөй нуруузу бодунун тудуп алган хоорайында бо хүнге чедир чурттап оларлар. Эрги хоорайга дөрт муң чурттакчылар турган болза, ам он муң чедип турарының ужуру ында.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.

Шагаан-Арыг хоорай.

СӨӨЛГҮ ХУУСАА ИЮНЬ 10-ДА

Сүт-Хөл кожуунун араттары ТАР үезинде өреге бүрүзү күрүнеге тараа дужаар планын чорааннар. Тараа тарыырын, оон дүжүдүн ажаап алгырының талазы-биле кончуг тывынгыр, сагынгыр турган.

Колхозтажыышкын үезинде кожуун төвүнге машина-трактор станциязын тургускан. Ол албан чери керээ эзугаар колхозтарның хову бригадаларының төптеринге механизаторларын чуртадыр бичии вагон бажыңындан өрү сөөртүп эккээр. Бир дугаарында баштай суггарган шөлдерден эгелеп чардыргаш, тараазын чаштырып бергеш, ол-ла келген диги-биле МТС-че көжүп чоруптур.

Мен «Большевик» колхозтун хову бригаданыңга учетчиктеп турумда, тарылга шөлдериниң баштайгы сугтадын апрель айдан эгелээр турдувус. Май 1-де часкы тарылга доосту бээр. Тарааның үнүжү 120 хонук азы кара доңаттың эгелээри баштайгы хар-хыраа август чээрбиледир дүшкүже уламчылаар. Оң соонда ойт-сиген, тараа өзүл-дезин соксаткаш, бжыш эгелээр боор чүве. Сөөлгү үеде мындыг бөдүүн технологияны сагывастай

бергенивистен эки дүжүт өстүрүп албастай берген бис.

Сүт-Хөл кожуунун ажыл-ишчилери эрткен чылын часкы тарылгага белеткел ажылдарын эки эгелээш, багай эвес дүжүттү өстүргеш, хөй тарааны алганын билер бис. Кожуун чагыргазының бо чылдың часкы тарылгазын агротехниктиг бедик денелге организациясты эрттирер дугайында ажылдап кылган планында 4852 га черге тараа культураларын тарыыры көрдүнгөн. Оң

Тарылга, негелделери

иштинде кызыл-тасты 3580 гага, суланы 710, арбайны 310, чингетарааны 252 гага база картофельди 265, капустаны 38 гага тарыыр. Аңаа киржир ужурлуг техникалардан тракторлар — 49, андазын — 51, илиир — 76, сеялка — 14 белен болгаш ажылдап турар. Аңаа ажылдаар коллективтиг ажыл-агыйлар, муниципалдыг болгаш күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелери 6, арат, тараачын ажыл-агыйлары 30, албан черлери болгаш организациялар 20 чедип турар, олар бо хүннерде ажылдап эгелей берген.

Часкы тарылгага ак-тарааның 450 тонна, арбайның 200, суланың 60, чингетарааның 2 тонна үрезиннерин чажар негелдизинге дүштүр белеткөөн. Кырар-чаар материалдардан солярканы 145 тоннаны, дизмаслону 5,8 тоннаны сөөртүп эккеп алган. Часкы тарылгага хереглээн бүгү-ле чарыгдалдарга кожуун бюджетинден 160 мун, республика бюджетинден чээли кылдыр 1 млн. 200 муң рубль көрдүнгөн.

Кургаг черге тараа тарыыры планда көрдүмээң. Буга, суму аштап белеткээринге кожуунун шефчилериниң күжүн база кириштирген. 210 кижиден тургустунган сугтакчылар звенолары бо хүннерде ажылдап турар. Часкы тарылганы агротехниктиг бедик денелге организациясты доозарының сөөлгү хүнүн сүт-хөлчүлөр июньнун 10 бетинде деп шийтирлээш, кожуунун көдээ ажыл-агый эргелелениң начальниги Анатолий Конгар-оолович Сарыглар, оң эргебайдалында 5 агроном дүн-хүн чокка ажылдап турарлар.

Серге ОНДАР, күш-ажылдың хоочуну.

ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН

КАЖАН БЭЭР ИРГИ?

Ажыл-херээмниң айы-биле Таңды кожуунун Балгазын суурга чоруп тургаш, Кокорин Маадыевич Чаатукайга ужурашкаш, боттарыбыстың ажылы-выстың, амыдыралыбыстың дугайында чугаалаштывыс.

Кокорин Маадыевич —1980 чылдан бээр Балгазында «Революцияны чалбыжы» совхозунга, амгы Сергей Шойгу аттыг ажыл-агыйга 23 чыл дургузунда механизаторлап ажылдап келген күш-ажылдың хоочуну. Үрөтүннелдиг ажылы дээш хөй санныг хүндүлүг бижиктер, өртектиг белеткер-биле шанадып келген төлөптиг кижилер болду. Өөнүң херээжен ээзи — совхозка янзы-бүрү ажылдарга идепкейлиг кирип келген хүндүлүг ава. Өг-бүле алды оол, уругну өстүрүп кижизиткен, олары ада-иезин салгаан ажыл-ишчи кижилер болган. Оларның иштинде ажылдап, ай санында шалың ап орат кижилер чок. Ындыгдаа болза өг-бүле дузалал ажыл-агыйлыг оң ачызында тодугдогаа чурттап оратлар болду.

Кокорин Маадыевич менээ хомудалын илеретти, ону солунга бижиирин шийтир-

ледим. Ол 2002 чылда 55 харлаан. Хоойлу-дүрүмде айтканын эзугаар бодунун хамааты эргезин ажылгап, пенсия алыр бүгү документилерин четчелээш, 2002 чылдың май 13-түн хүнүнде кожуунун Бай-Хаак суурда пенсия фондузунун даргазынга хүлээдип берген. Оон бээр бир чыл ажа берген. Чаатукай бежен алды харлапкан. Пенсиязын ам-даа албаан. Оң чылдагааны билдинмес. Кожуунун пенсия фондузунга ол бир чыл дургузунда чеже-даа катап барган чорду, пенсияны чүге бербей турарының кол чылдагааны орта билдинмес болуп арткан. Кокорин Маадыевич «Пенсиямны кажан бээри ирги?» деп дүн-хүн чок манап орат. Пенсия сураг-ла, сураг.

Бо хамаатының айтырыңга Таңдының кожуун чагыргазының база пенсия фондузунун даргалары дүрген хары бээрин дилеп тур бис. Пенсияны санап бээрин азы бербезин дүрген тодарадыры чугула болуп турардыр.

Салчак САРЫГ-ООЛ, солуннун көдээ бижикчизи.

“ТЫВА ДАГ-ДУГУ” КОМБИНАДЫ

Тывага аар үлетпүрүң баштайгы таваан салган “Тыва даг-дүгү” комбинаты — экономиктиг кризистин чылдарында эң берге байдалга таварышкан улуг бүдүрүлгелеринин бирээзи. Буураашкын, саңдараашкын бүдүрүлгени шуут тургузупкан турган. Эрги турган техниказы, үнелиг эт-херекселдер шагда-ла Саян артыңче “көжүп” чоруй барган. Соолгу чылдарда ТР-ниң Чазаандан деткимчени берип, акша-хоренги-биле дузалаашың түңшелинде, даг-дүгү арыглаар фабрика ажылдап, бо хүшерде продукцияны бүдүрүп үндүрүп, турум ажылдаарың оруунче кирип бар чыдар.

Эрткен чылдары саңаваска, чүге соолгу ийи чылда ТР-ниң Чазаа “Тыва даг-дүгү” комбинатына 27 млн. рубльдин инвестициязын берген. Ооң түңшелинде бүдүрүлгениң ажылдаарыңа таарымчалыг байдал тургустунуп орат. Ол бердинген акша-биле даг-транспорт техниказының чамдызын чаарткан, даг-дүгү арыглаар фабриканың эргижирээн дериг-херекселдерин чаартып солаан. “Тыва даг-дүгү” комбинатының структуразы нарын бүдүрүлгө болду: даг-дүгү арыглаар фабрика, даг ажылын чорудар бүдүрүлгө (рудник), транспорт цегин, кислород станциязы, септелге-механика цегин дээш, чоруй баар.

“Тыва даг-дүгү” комбинатының чингине директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Валерий Милосердов.

— “Тыва даг-дүгү” комбинатының бо хүнү байдалын кысказы-биле чугаалап көрүнерем.

— Сөөлгү ийи чылда колдуунда комбинаттын септелге ажылдарын чорудуп турган, оон-биле кады эвээш-даа болза, продукцияны бүдүрүп үндүрүп турган. Даг-дүгү арыглаар фабриканың бирги ээлчээн 1964 чылда ажылдалга киирген, оон бээр 40 чыл чедип турар. Ам чүгле ол фабрика ажылдап турар. Дериг-херекселдер колдуу эргижирээн, элендизин үзе ажылдап каапкан деп болур. Ону септел кылырыңа хей ажылдар кылдырган. Эрткен чылын колдуу септелгеге турдувус. Бо чылдың февральдан эгелээш фабрика долу күчүзү-биле ажылдап эгелээн деп болур. Чыл эгезинден бээр 3500 тонна даг-дүгүн бүдүрүп үндүрген. Хүнде ортумаа-биле 20-30 тонна даг-дүгүн белеткеп турар.

Бир айда ортумаа-биле 3 муң тонна даг-дүгүн, бо чылын 12500 тонна даг-дүгүн бүдүрер сорулгалыг бис. Мээң бодап турарым-биле алырга, ол күүсеттине бээр. Эрткен чыл-биле деңээрге, продукция бүдүрерин 3-4 катап улгаттырган-дыр бис. Бир эвес акша-төгериң четчир турган болза, продукция бүдүрерин моон-даа көвүдөдип болурунун аргазы бар.

— “Тыва даг-дүгү” комбинаты экономиктиг кризисти ажып эрткен деп дидими-биле чугаалап болур ышкажыл, Валерий Алексеевич?

— Чок. Амдызында оон бирги чадазын эрткен деп болур. Фабриканы катап турум ажылдадырың талазы-биле ажылдар чоруп турар. Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның хемчээли эвээш. Ону чогуур деңнелге чедир тургузар дээр болза, ам-даа 10-15 млн. рубль херек болуп турар. Бо чылын 3 млн. рубль инвестиция акшазы көрдүнген, ол биске чүү-даа болбас чүве-дир ийин. Кол конвейерниң капитал

септелгезин кылырыңа безин 3 млн. рубль херек болуп турар.

— Экономиктиг кризистин чылдарында бедик мергежилдик кадрлар колдуу көжүп чоруй барган дээр болгай, ам кадрлар айтырың канчаар шийтпирлеп тур силер?

— Мен комбинатка 1975 чылдан эгелеп ажылдап келген болгаш кымнар ажылдап турганын кончуг эки билер мен. “Алдын холдуг” кадрлар шулту Саян артыңче чоруй барган дээр болза, ол шын эвес, колдуунда чалгаа, чазый-чилби кижилер чоруй барган

Савалакчы Нана Сарыглар.

чүве ийин. Комбинаттын өзек кадрлары артып калган. Оларның күжү-биле даг-дүгү арыглаар фабрика катап тургустунуп, ажылдай бергени ол-дур.

Бо хүнде комбинатта 430 ажыг ажылчыннар ажылдап турар, оларның 80 хирези — инженер-техниктиг ажылдакчылар-дыр. Абазадан, Красноярскиден, Новосибирскиден келген ажылчыннар бар, оон кырыңа боттары-выстың хоочун ажылчыннары-высты хаара тудуп тур бис. Перспективада 500 хире ажылчыннары немей хүлээп алыр бис. Бедик мергежилдик инженер-техниктиг ажылдакчылар чугула херек. Ындыг кадрларны база дилеп, тып тур бис. Красноярскиниң өңүр металлдар институтунда өөренип турар боттары-выстың студентилеривис база бар. Абазага турган рудник бо чылын хагдыганын, оон ээлчег аргазы-биле ажылчыннар кээп ажылдап турар.

— Ажыл төлеверинге хомудан ажылчыннарың

чагаазы бистин редакцияга база кээп турган чүве, ол байдал ам чүгээртей берген бе, Валерий Алексеевич?

— Кончуг нарын айтырыг мында тургустунуп турар. Кадыг, берге даг ажылында ажылдап турар ажылчыннарың ортумаа ажыл төлевери 1200 рубль. Бо рынок үезинде ону кандыг шалың дээр боор. Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның ниити хемчээли эвээш-тир ийин. Бир эвес бир айда 10-12 муң тонна даг-дүгүн бүдүрүп үндүрүп турар апарзы-высса, сайгарган продукцияның акшазы-биле ажылчыннарың шалыңын 8 муң рубль чедирерин көрүп турар бис. Ажылыңа бердинген ажылчыннар болгаш ажылдап турар. Кол-ла чүве оларның даартагы хүнге бүзүрели улуг, хол салдынмайн ажылдап турлар. Акша-төгериң талазы-биле чидиг айтырыглар тургустунуп кээр-дир.

— Бүдүрген продукцияңарны канчаар сайгырып тур силер?

бо үениң негелдезинге дүүшкен бедик шынарлыг дериг-херекселдер турар болза, ол чайгаарла болдуна бээр.

Даштыкы чурттарже даг-дүгүн үндүр садар талазы-биле айтырыгы амдызында чорутпайн турар бис, чүге дээрге бистин бүдүрүп турар продукцияның хемчээли эвээш-тир. Бо чылдан эгелээш хамаарышпас күрүнелерниң демнежилге чурттарыңче чорудуп эгелей бээр бис.

— Техника талазы-биле комбинаттын хандырылганы кыдып байдалда тура-рыл?

— Моон мурнунда турганыңа деңээр аргажок. Бо хүнерде 3 БелАЗ, бульдозер, автокран ажылдап турар. Эрткен чылын 5 млн. рубль-биле техниканы садып алган бис. Черни өрүмнөп үттээр чаа техника-биле дагжылар хандырылган. Бир эвес 10-12 муң тонна даг-дүгүн бүдүрүп үндүрө бээр болзувусса, ол техника канчап-даа чедишпес. Моон мурнунда турган техникадан чүү-даа артпаан, бо БелАЗ-тарны чоокку чылдарда садып алдывыс. Ниитизи-биле транспорт цегин чаартып талазы-биле ажылдар чоруп турар.

— Бир эвес фабриканы турум, орулгалыг кылдыр ажылдадыр дээр болза, акша-төгериң айтырың канчаар шийтпирлезе экил деп бодап турар силер? Хей чылдарда комбинатка ажылдап келген арга-дуржулгалыг даг инженери кижидир силер, бо талазы-

Машинист Долаана Саа.

биле силерниң бодалыңарны сонуургап көрзе, Валерий Алексеевич.

— Акша-төгериң талазы-биле ТР-ниң Чазаан дузалашпайн турар деп чугаалап шыдавас мен, ТР-ниң Чазааның доктаалы-биле 21 млн. рубльди тускайлап берген, оон чартыг келген. Республика боду дотацияда турар болганындан акша-төгериң айтыры

нарын дээрзин билер бис. Ынчангаш ийиги орукту шилип алырыңче улуг кичээңгейни салып тур бис. Инвесторларны хаара тударыңче улуг ажылды комбинаттын арбитраж эргелекчизи А.Н.Наумов чорудуп турар. Силерниң мурнуу чарыңарда киргеш барган улус инвесторлар-дыр. Комбинаттын келир үезинин кол айтырыңын ынаар угландырып турар бис. Олар бистин кандыг-даа байдалы-выска чөпшээрэжип турар.

— Түңшелинде комбинаттын келир үезинин дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Бир дугаарында, комбинатты турум ажылдаарын хандырап талазы-биле ажылдарны чорудар. Ону шултузун план езугаар чорудар бис. Ол колдуунда септелге ажылдарыңа хамааржыр. Ону шынарлыг кылып алыр болзувусса, даг-дүгү арыглаар фабрика долу күчүзү-биле ажылдай бээр. Ол дээш бүдүн комбинаттын коллективи туржуп турар бис.

Ийи дугаарында, кол айтырыгларның бирээзи — ажылчыннарың социал камгалалы. Мында шийтпирлээр айтырыглар көвүдээн. Бо талазы-биле комбинатка тускай программаны ажылдап кылып апаар.

Үш дугаарында, бистин даартагы хүнге бүзүреливис улуг. Комбинат катап туруп алыр деп чугаа турбас. Экономиктиг кризистин чылдары биске улуг шыгдала болган. Оон хейнү көрүп, билди алдывыс. Кижилерниң экибагы, чези-холазы орта көстү

бээр чорду. Комбинатты катап тургузарыңа киришкен амгы ажылдап турар кижилер езулуг ажылчыннар ол-дур деп үнелелди бээр ужурулуг бис.

— Интервью бергениңер дээш четтирдим, силерге күш-ажылчы чеддишкини, быжыг турасорукту күзедим, Валерий Алексеевич.

ДУУН, БОГУН, ДААРТА

“Тыва даг-дүгү” комбинатынын кол продукция бүдүрүп үндүрүп турар, даг-дүгүн болбаазырадыр фабриканын бирги ээлчээ 1964 чылда ажылгалга кирген. Ынчан фабрика чылда 20 муң тонна ажыг даг-дүгүн бүдүрүп үндүрүп турган. 1976 чылда 150 муң тонна даг-дүгүн болбаазырадыр фабриканын ийги ээлчээ ажылгалга киирген. 1989 чылда “Тыва даг-дүгү” комбинаты долу күчүзү-биле ажылдап эгелээн. Ол үеде чурттуң улуг үлөтүр төптөри болгаш даштыкы чурттар комбинаттын кол хереглекчилери болуп турган.

Даг-дүгү арыглаар фабриканын амгы байдалы-биле таньжар дээш анаа чеде бердим. Фабриканын 1964 чылда кылдынган фабриказы ажылдап турар болду. Ажыл, амьдыралым аайы-биле 1980 чылдар үезинде бо фабрикага чораан болгаш ооң канчаар ажылдап турганын билер мен. Анаа ажылдап турган эштерим менээ экскурсиялаан кижилерге таныштырган чүве.

шапкаш, бо фабрикага савалаарына чедир арыглаары бүдүн комплекс ажыл болур дээрзин хоочун дагжы, фабриканын кол технологу Манчын-оол Сарыгларович Агбаан чугаалап турду. 1965 чылдан бээр фабрикага мастерлеп ажылдап эгелээн, бүдүрүлгенин үндөзилекчилериниң бирээзи деп чугаалап болур, хоочун инженер бодунун бодалын ажит-чажыт чогу-биле чугаалап берди.

— Келир чылын фабриканын бирги ээлчээ ажылгалга кииргенден бээр 40 чыл болур. Орта чедир фабрика турум ажылдай бээр боор. Ындыг байдал фабрикада тургустунуп келген. 40 чыл иштинде бо фабрика чеже тонна даг-дүгүн бүдүрүп үндүрбээн дээр боор. Ам шаандагы (эрткен) үени сактып чугаалажыр-дыр бис. Ам орта деңгээл чүве кайда боор. Довурак-доозунуг хоралыг черде ажылдап турар ажылчыннарга сүт, сметана немелде чем бээр хамаанчок, фабрикада суг келбейн

Даг-дүгү арыглаар фабриканын ниити хевирин.

ачызы-биле фабрика шимчеп тур. Партияны бактап-ла турдувус, түннелинде чүге келгениви көрүп чор бис. Ажылчын кижилерге ажык-чарлыг чорук, демократиядан чүнү-даа чедип албаан. Олар боттары-ла түрөп калган. Чон бажы төөредир, хоозун политикаже сундуккан ийи-чангыс кижилерге ажык орук болган дээрзин амьдырал бадыткаан.

Фабриканын кончуг берге чадазы эрткен деп болур. Ынчалза-даа ооң турум ажылдаарына чедир тургузарына хөй ажылдар бар. Эң берге айтырыг ажыл теле-виринде тургустунуп турар. Бичи аванс берип каар, ол чүү-даа болбас. Мээң бодап

турарым, ажыл теле-вирин канчап-даа тургаш болза, улгаттырар. Ажылчыннар биле удуртукчуларнын аразына чөрүлдээ

лыг фабрика. Чогум фабрикада хол-биле кылып турар ажыл чок деп болур, колдуу шупту автоматика-биле чоруп турар. Комбинатка улуг дузаны септелгемеханика цеги чорудуп турар, ында 35 металл кезер дериг-херекселдер ажылдап турар. Оларнын кол-ла сорулгазы — комбинаттын технологтуг дериг-херекселдерин септеп кылыры.

Фабриканын ажылчыннары-биле ужуражып чугаалажып кээрге, оларнын сеткилинде улуг дүвүрээзин чогуң эскердим. ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак болгаш республиканын өске-даа удуртукчулары фабрикага чедип, ажылчыннар-биле чугаалажып турган

турар В.А. Милосердов база чугаалап орду.

“Тыва даг-дүгү” комбинатынын удуртулгазы, ажылчыннары-даа чангыс демниг, чангыс угла-

Даг-дүгү арыглаар фабриканын кол технологу Манчын-оол Агбаан.

ФАБРИКА

Ам мында байдалды көргөш, шуут-ла кайгай бердим. Фабриканын удуртулга аппаратынын албан чери, столовая, эмнелге, амьдырал хандырылгага хамаарышкан шупту объектилер борта турган. Оларнын орнунда хос, үптөттинген бажынар артып калган.

Фабриканын директору Н.О. Сарыглар чок болду, бисти бедик сорттуг руда болбаазырадыр цехтин начальниги Анатолий Овакович Саая уткуп алды. Ниитизи-биле фабрикада 90 ажыг ажылчыннар ажылдап турар, олар үш ээлчегде хувааттынган. Бир ээлчег 12 шак ажылдаар. Мооң мурнунда чылдарда фабрика дүн-хүн чок ажылдап турган болза, ам хүнде 12 шак ажылдаар кылдыр тургускан.

Хөй чылдар иштинде фабрикага ажылдап келген цех начальниги Анатолий Саая ажыл-ижин кысказы-биле мынчаар чугаалады:

— Эрткен чылдарда чүгле септелгеге ажылдап турдувус. Дериг-херекселдер эргижирээн фабрика-дыр, солуп, чаартып келгениви түннелинде, бо чылдын февральдан эгелээш шуудап ажылдай берди. Эрткен чылдарга бодаарга, ажылдай берген. Бир эвес септелгени шынарлыг чорутпаан болза, фабрика бо чылын мынчаар ажылдап шыдавас турган. Мээң ээлчээмде 30 ажыг ажылчыннар бар, ээлчегин бердинген планын күүседип тур бис. Ажылдаан акшавыс ап чадап тур бис, ам көрүнер даан, май ай төнүп тур, апрельде 450 рубль аванс берген. Хөй ажы-төлдүг ажылчын өгбүлелерге берге-дир — деп хомудап чугаалады. Боду удуртукчу кижилерге болгаш, ажылчыннарына сагыш човап турары илден.

Фабриканын адаккы каадында шоодайларда савалааш чыып каан даг-дүгүндөн хөй чүве көрбөдим. Хос черлерде оваалай чыгаш, салып каан турар. Дагны чазылдыргаш, оон сөөртүп эккелген хая-дашты чуура

турары коргунчуг. Довурак сордурар вентиляторлар ажылдавайн турар. Ол ажылчыннарнын каадына кончуг хоралыг.

Мурнакчы ажылчын Иранда Ооржак.

Ээлчег мастери Михаил Ооржак, чүдүрүкчү Сергей Бурдин.

1976 чылдын апрельде фабриканын ийги ээлчээ ажылгалга кирди. Ам ажылдавайн, анаа тур. Бо эрги фабриканын безин арай боорда ажылдадып алдывыс. Урели бээрге-ле, удур кылып, септеп тургаш, ажылдап тур бис. Фабрикага мооң мурнунда ажылдап турган хоочун ажылчыннар бар болгаш ажылдап тур. Мында аныяк ажылчыннар эвээш, ортумак салгалдын чиигелделиг пенсия ажылдап алыр дээш ажылдап турар кижилер хөй. Хөй кезии мен ышкаш пенсионерлер, оларнын

турбас кылдыр.

Кол технологу Манчын-оол Сарыгларовичиниң чугаалап турары-биле алырга, даг-дүгү арыглаар фабрикада 2800 ажыг технологтуг дериг-херекселдерни тургускан. Чүгле чангыс даг-дүгүн болбаазырадырынче чорудуп турар конвейерниң оруу 26 км. Кончуг нарын технология-

Сайгарылгаже чоруп турар даг-дүгү.

болур чорду. Ажыл теле-вирин, чогуур үезинде албайн турар-даа болза, фабриканын турум ажылдап бар чыдарына оларнын өөрүшкүзү илден. Даг-дүгү фабрикага нарын байдал тургустунуп, акша-төгерикти үезинде албайн-даа турар болза, олар ажыл соксадып, митингилеп турбаанын чингине директорнуң хүлээлгезин күүседип

нышкынныг оожум-даа болза, бурунгаарлап оорары өөрүнчүг. Мында чедир шийтпирлеттинмейн турар кол айтырыгнын бирээзи — ажылчыннарнын социал камгалалы. Ол хире довурак-доозунуг, хоралыг черде ажылдап турар ажылчыннарны оода сүт-биле хандырып, өске-даа бүдүрүлгенин негелдезинге көрдүнгөн чиигелделерниң шуптузу болдунмас-даа болза, болгу дег чүүлдерни хандыраарынын талазы-биле комбинаттын удуртулгазы бир хемчегни алыр боор дээрзинге идегеп артым.

Сергей ХЕРТЕК.
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ
чуруктары.

Фабриканын бөлүк ажылчыннары.

АМЫДЫРАЛДЫҢ КАДЫК ОВУР-ХЕВИРИ ДЭЭШ

ЧЫЛДАГААНЫ — АРАГАЛААШКЫНДА

2002 чылда чуртка 18 харга чедир уругларның кадыкшылын хынаан диспансеризацияның түннелдери-биле Кызыл кожуунда уругларның 70 хуузунун кадыкшыл байдалында өскерлишкинер бар болган. Оларның 8-9 хуузу хоочураан байдалда аарып турары бадыткаттынган. А инвалид уруглар — 4 хуузу. Ниити аарыглар талазы-биле 1-ги черде — ижин-шөйүндү аарыглары, аңаа диш аарыглары база хамааржыр. 2-ги черде — зоб, 3-күзүнде — нерв системазының янзы-бүрү аарыглары.

Ниити сайзыралының талазы-биле бодунун килинге дүүшпес бичи болгаш өзүлдези куду уруглар дыка хөй болганы илерээн.

Бистиң республика — уруглар өлүп хораар талазы-биле бедик деннелдиг девискээрлерниң бирээзи. Кожуунда чаа төрүттүнген уругларның өлүп хораар чоруунун 70 хуузу ие иштинге багай өзүп дорукканындан болуп турар. 1-17 хар иштинде чок болган уругларның 80 хуузу озал-ондакка таварышкыш, өлүп турары илерээн. Бо сан-чургаайлар чылдан чылче өскерилбейн

турары дүвүрөнчиг.

Чоокта Россия Федерациязының Чазааның ада-иезиниң хайгааралы чок уругларга хамаарышкан хоойлузу үнген-даа болза, мындыг уругларның байдалы улуг-ла өскерлишкинер чок арттышаан. Бо-ла бүгү мунгаранчыг байдалдың чылдагааны — чоннун массалыг арагалаашкынында. Арага хевирлиг техниктиг спиритти садып, чонну сээдеңнедип, ядарадып, ажы-төлүн хилинчектеп, бодунун хүнде ажыын хараар кижилер бо хөй өлүм-чидимге дорт хамаарылгалыг. Оларның хүн бүрүде көвүдөп, хостуг чаңнап турары коргунчуг-дур.

Дириг амытаннар безин ажы-төлүн шыдаар шаа-биле чөмгө-рип, доруктур азыраарлар болгай. Кончуувусту көрүнерем, дириг амытаннардан безин артык каржы, соок сеткилдиг — ажы-төлүвүс приюттарда, уруглар бажыңнарында, канализация люктарында. Бо бүгү чаштарның хилинчек-човулаңы ол бак хоптак сеткилдиглерге база арагачы кулугурларга чедер. Боданганы ботка херек джигир, боданыңар!

УГАРЛЫГ ГАЗ — ХОРАЛЫГ

СО₂ — чыт, өң чок газ. Ол ыяш, хөмүр болгаш оон-даа өске бүдүмелдерниң өрттенген соонда ылгалып үнер. Бажың иштинге ол газ көвүдөй бергенде, кижини ону кирип тынарга, ханның тургузуунда гемоглобин-биле угарлыг газ тудушкыш, кислородтун орнун эжелеп, шупту органнарже тараар. Ол хоралыг бүдүмелдин ады — карбоксигемоглобин. Мынчалдыр мага-ботка кислород чедишпестеп, өйшаанда хөмчөг алдынмас болза, ол кижини өлүмгө чедирип болур.

Оксистиг углерод-биле хорананышкын чик, ортумак, берге, эң берге, кончуг дүрген хорананганы деп чадаларлыг. Баштайгы дээрзинде баш аарыыр, шаг чокталыр, бичии-ле шимченирге, тыныштаар, угаан оскунуп болур, чамдык таварылгаларда кулак түүлээр, көөрү баксыраар, кустураар.

Ортумак байдалда үстүнде демдектерден аңгыда, ыяп-ла угаан оскунушкуну болур. Кижини көөрге тынып чыдар, кежи болгаш эриннери кара-кызыл, хан базышкыны куду

азы шуут чок чыгыгы. Бо ийи байдалда улус эттинип болур. А берге байдалда улус каш хонук иштинде угаан-медерел чок, тыныжы дески эвес болгаш тыртып моораар, эъдиниң изии 39 градус чедип турар болур. Ханда карбоксигемоглобинниң хөй болганындан ыңдыг улустун арны ак-кызыл болур. Эттинери берге, дириг артса-даа, угаан-сарылы кошкап, мага-ботка оон-даа өске кемдээшкинер туруп болур.

Хорананган кижини баштай арыг агаарже үндүрер, идик-хевин (хөрзөн) чанагаштаар. Аргалыг болза 5% углекислый газтыг кислородту тындырар, аарыг кижиниң бажыңга соок, өлпөстөн салыр, дүрген дузаны чалаар.

Мындыг байдал тургуспазы-биле бажың-балгатты чаагайжыдып, печканы, ыш үнер хоолайны үргүлчү арыглап, өрт болдурбазының шупту дүрүмнерин сагыңар.

Валентина ТУЛУШ,
уруглар эмчизи.

А ШЫН ЭМ...

Сөөлгү үеде эм-тан өртээ хүнден хүнче улгадып турар. Оң кадында эмнер садып турар кижилер, специалист эвес фармацевтер дээрин ол, база көвүдээн. Чоокта чаа Хову-Аксының кырганнар бажыңыңа бир эмчи кижини келгеш, эмнениринге ажыктыг аппараттар садып турду, дыка алыксап турдувус. Өске пансионаттарга бодаарга, бистер

пенсиявыстың чүглө 25 хуузун ап турар болгаш садып ап шыдавадывус. Сөөлгү үеде кылымал эмнерден дыка хөй кижилер хорананып турар. Эмчинин тайылбырлап бергени-биле кылымал таблетка (эм) чугай ышкаш, ыяшка чүве бижирге, бижитинип турар. А шын эм бижитинмес боор чүве болду.

Серен-оол ОЮН.

Дүрген дуза

САКТЫП, ЧУГААЛАЖЫ БЭЭР

Вадим Дунгулакович Донгак 1983 чылда Хандагайты школазын дооскаш, Кызылдың эмчи училищезинче өөренип кирип алган. Ол 2 ай хире өөренип чорда, ону шеригже келдирткен. Шеригге тургаш, эживистин эш-өөрзүрек, дузааргак, биче сеткилдин кончуг үнелээр турган бис.

Вадим шериг хүлээлгезин эрттиргеш, өөредилгезин доозуп, эмчи эртемни чедип алган. Баштайгы күш-ажылчы базымын 1988 чылда өскен-төрзөн Өвүрүн-

ге фельдшер эмчи болуп эгелзэн. Удаваанда арга-дуржулгалыг анык эмчини ырак-узак, кыдыг-кызыгаар Ак-Чыраа сумуунче ажилдадып чоргузупкан. Аңаа ол чылдарда эң-не берге-даа, өөрүнчүг-даа үелерни көргенин Вадим бо-ла сактып чугаалай бээр.

Ак-Чыраа сумуундан кожуун төвүңге чедир безин чүс ажыг километр орукту эртер. Ынча ыракка анык эмчи малын коданнарга, чайгы үеде сигенчилерге-даа баштайгы эмчи

дузанын чедирип, хөрзөңен улустун эъди аары бээрге, чаш төлдүн хинин кезип, холу-буду кемдээн улусту шарып-тудуп, даарап, чүнү кылбаан дээрл.

1992 чылдан бо үеге чедир кожуунун төп эмнелгезинде "дүрген дузаның" эмчизи болуп, үре-түннелдиг ажилдап чоруур анык, тура-соруктуг эмчизин Ак-Чыраа сумуунун чону бо-ла сактып чугаалажы бээр.

Григорий МОНГУШ,
Дус-Даг сумузу.

МЕДИТАЦИЯНЫҢ ДӨРТ АРГАЗЫ

Оожургал чалгылары. Ооргага чыдып алгаш, караан шийип ал. Шыңганнарны чоорту суларадып, баштың тейинден эгелзеш, мага-ботту таварты оожум "чалгыларны" эрттир. Чушкуу, салааларның баштарында эгелзеш, анаада херекке албазывыс мага-боттун бүгү шыңганнарын өйдүктүрүп бодап, дышкарыңар.

Тайбынның оду. Лааның кыпкан одунче магадап көр. Оон тавар кыпкан одунун чалбыжы кижиге тайбыңны болгаш оожургалды бээр.

Ымыраа дугайында. Дыңнаалап көрүңер. Бис хүн бүрүнүн үүрмек ажилдарыңа чардыккаш, эскертинмес чүүлдерже кичээңгей салбайн баар бис. Чааскаан шөлзөн олургаш, 4-5 минута ишти караанар шийип алгаш, эскертинмес (ымырааның ушкан ыды, куштарның эткени) дааштарже кичээңгейнерни угландырып, дыңнаалар. Ол үеде башче кирген өске бодалдарга алыспайн, чүгле ымырааның дугайын боданар.

Чадаг-тергеден теп. Чадаг-тергелиг чорууру, эштири кижини

кадыңга болгаш чараш дурт-сынның болурундан аңгыда, сеткил-сагышты дыштандыраар. Бүгү кичээңгейнерни тыныжыңарже, шимчээшкениңерже угландырып, сеткилиңерден дыштанып алырын боданар.

Бисти долгандыр турар бойдустун чаражын эскерип, ону чаптап, чарашсынып чоруур болзувусса, сеткил-сагыжывыс база оожургалдыг амыр-шөлзөн болур.

"LOREAL PARIS" сеткүүден
Анчимаа МОНГУШ
очулдурган.

ДИШ ЭМЧИЗИ УДАВАС БАЗА НЕМЕЖИР

Өвүр кожуунун Торгалыгның салбыр эмнелгезинде 15 чыдар олуттун 5-и бичии уругларга, 3-ү божуур хөрзөңенерге, арктанары улуг улуска деп хувааттыңан. Ынчалза-даа эмнелгеге доктаамал ол сандан хөй аарыг кижини эмнедип чыдып турар.

Торгалыгның салбыр эмнелгезинге Чаа-Суурнуң — 850, Ак-Чырааның — 500 хире, Торгалыгның 1179 чурттакчы чону хамааржыр. Ол эм-тан, аш-чем талазы-биле кожуунун төп эмнелгезиниң хандырылганында.

Эмнелгениң улуг эмчизи болгаш ниити аарыглар эмчизи Аржаана Михайловна Куулар база уруглар эмчизи Марта Мөңгеевна Иргит — олар бо сумуларның ФАП-тарыңче (фельдшер-акушер пунктуларже) 2 айда бир катап үнүүшкүнерни кылып, чурттакчы чонга практиктиг дузаны чедирип турар.

Чурттакчы чон аразында бирги черде хан-дамыр аарыглары нептереп, бүдүн чыл дургузунда 9 кижини чартыктаан. Оларның назы-хары 40 хар чаа-ла ажып турар.

Социал аарыглардан туберкулез талазы-биле даңзыда 6 кижини бар. А арагалаашкын азы шынары багай спирт, (технар) ижер улус чок деп болбас. Оларның-биле кадык амыдыралды суртаалдаарынче угланган тускай чугааны кылып, күзелдиг кижилерни кожуун төп эмнелгезинге арагадан эмнедип-даа турар. Ада-ие арагалаарга, өг-бүлениң, ажы-төлдүн ниити байдалы, амыдыралы

баксыраар.

Чамдык улус аарыг ханылай бергенде, эмчи дузанын хереклеп келир. Үе-шаанда эмчи хыналдазын эртип, аарыгны эге чадазында эмнеттирип, мага-ботту дадыктырары дээрже кадык болурунун магадылалы.

Бичии уругларның кадыкшылын хынаан диспансеризацияның түннелдери-биле хөй уруглар организмге йод чедишпезинден

кижини кожуун эмнелгезинге чедирерде 4 кызыгаар эртеринге саадаашкыннар улуг шап-тараазыннарны тургузуп турар. Берге байдалдыг аарыг кижиниң амы-тынын ап, камгалап алырыңа 1-2 шак хамаанчок, 1 минутаның безин үнези улуг болгай.

Эмнелгеге бо хүнде улуг септелге негеттинип турар. А дериг-херекселдерден соодукчу болгаш херекселдер дезинфек-

Улуг эмчи Аржаана Куулар.

циялаар шкаф чедишпес.

Коллективте 2 дээди эртемниг эмчилерден аңгыда, 8 фельдшер, тускай ортумак эртемниг 5 эмчи — шупту 28 кижини аарыг кижилерге эмнээшкенин чорудуп, бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп ажилдап турар.

Чойганмаа САТ.

ЧОННУҢ БҮЗҮРЕЛИ — УЛУГ ХАРЫЫСАЛГА

Барыш-Хемчик кожунун Эрги-Барлык суму чагыргазына кире берген, магадан ханмадым. Албан черлеринге кире бээрге, кандыг ийик, хос стол, сандайлардан өске, онзагай чүве чок боор ышкажыгай. А мында ыдыг эвес. Кирип ора, эжикти өшкөн, каастан турган кылганын, ооң тудазын тудуп чорааш-ла, эжерин каар сен. Кире бээрге, өркөдүн ортузунда улуг столду кыдыларын удузалап турган чалан — чаражы ажжок. Столдун ортузунда элден улуг база бир стол кире черле — чечектер. Соңга постери аскап аскапкан база ыштан чараштыр удузалап турган чазаттанган. Черле шитили-биле алырга, ажжок шевер кижин чурттап орап бажын-биле домей.

Эрги-Барлык суму чагыргазының даргазы Алдын-кыс Сааяевна Даваалаң-биле танышкан көркөлдүр. Ону танышас кижин Барыш-Хемчик кожунунда чок. Күлтура, уран чуул, спорт тывызы-биле дески соңургалды. Бүгү назыныкта комсомол шугурунга ажылдап келген. Ынчангап амыдыралдың хайын турар агымынга чычыккан. Эрги-Барлыктын Худучу театрының артистеринин бирээни. Алдын-кыс ыңчан В.Кок-оолдун “Хайыраан бот” деп шитинин кол маадыры — Караның ролон ойноп турган. Ол үеде — 70-80 чылдарда Эрги-Барлык уран чуул талазы-

биле республикага чаңгылаан чорун турган болду ийин. Ында Алдын-кыс Сааяевнаның кирген улуг ажжок улуг. 1989 — 1993 чылдарда А.С. Даваалаң Эрги-Барлык көдө Советинин даргазына ажылдаан. Ус-шагың бисе деп эвес өскерилгени, амыдыралдың шитин байдалың хайы-биле чоңуң соңургалдарының өскерилгени, сагылга-чурумнуң кошканы ол чылдарда чон-биле, хөй-шити-биле ажылдап турган Алдын-кыс Даваалаңга тодызы-биле көстүп келген. Ынчангап бир канч чылда ол уруулар садының эргелекчиликке ажылдаан. 2000 чылда Эрги-Барлык суму чагыргазының даргазын соңуур хуралга ол бар-баан. Көдө Совет турду ажылдап турган болган, ажылдың хайы кире шугутуун ол билер-ле болгай. Ынчалза-да ол чок черле-ле чаңгыс чер-чурттуктары Алдын-кыс Сааяевнаны Эрги-Барлык суму чагыргазының даргазына соңуун алган. Чоңуң бүзүрени ол кире болган. Оларның идегел, хундуктелин каичан ыңай дээр боор, ажылдар узурга таварышкан. Оон бээр үш чыл эрткен. Эрги-барлыкчыларның амыдырал-чуртталгазында өскерилгелер бар бе, соңурган көрөлдү. Суму чагыргазының бажынының эжини ажып кирип келгенинистин кол сорулгазы-да ол-ла болгай. Ынчалза-да чуганы магадан чуулдуктеп эгеледим.

турар. Бо чылын чунар-бажыңны ажылгалга кириер сорулгалыг бис. Пилорама кылдынып тур. Тарылгадан машина-техника доостурга-ла, кылыр ажылывыс — кудумчуларны арыглаар, бок-сүрээзин аштаар.

— Кандыг кончуг чараш бажыңда ажылдап олурар улус боор силер, Алдын-кыс Сааяевна. Албан чери-даа дээр аргажок, бир-ле тоолзуг өргээ ышкажыл бо!

— Бо бүгү бистин Культура бажыңында ажылдап турар шевер оолдар кылган. Чоорту бо өрээлге суурнун музейин тургузуп алыр сорулгалыг бис. Ынчангап материалдарны чыып эгелей бергеневис бо. Дөө чыскаап каан альбомнарны кудумчулар — арбаннар аайы-биле оон чурттакчылары долдурганы ол-дур. Ында кудумчунун чурттакчыларының шуптузунун дугайында тайыл-бырлап айыткан.

— Музей дээрге эки-ле-дир харын, а силер кааа ажылдаар силер? Мындыг чараш өрээлден мен болзумза, чоруксавас-ла-дыр мен. (Ынча дээримге ол демин эргип келген өрээлвисте киргеш тайылбырлады).

— Бо өрээл база-ла ажырбас өрээл.

— Шынап-ла, чаражын! А бо чүү деп чараш чүвел? (Хээлерлиг бөмбүрзек дег борбак ышче айыттым).

— Кочегарже кирер эживис-тир — дээрге, шуут кайгап кагдым.

— Шуптузун уткалыг кылдыр кылган оолдар бо. Дөө эжиктин кырында ийи улуну чүге чурааныл дээрге, бо бажыңны Улу чылында септеп, кылып эгелээш, Чылан чылында доозуп кирген бис. Ынчангап ол эжиктин тудазында улуг чыланны кылган ужуру ында. А демей-лешпезин дээш каас-чараш болзун дээш кочегарже эжикти бир тускайлап кааны ол-дур. Эгезинде дээрге бо бажың суурда эң-не хоозурап тоймаглаттыңган бажың турган, ону мынчаар өскерттип алганывыс ол-дур.

— Барыш-Хемчик кожунун эң-не хөй чурттакчылыг

суурун удуртуп орад-дыр силер, Алдын-кыс Сааяевна, чоннун амыдырал байдалы-биле таныштырып көрүнерем.

— Шынап-ла, улуг суур. Бөгү мында 1812 кижин чурттап турар. Ол-бо чорупкан-даа бол, оон демей-ле чедип кээр кижилеривис-биле катый 2090 кижин болур. 382 өг-бүле бар, а бажыңнар чанында бичин борбак чадыр джиривис бажыңчыгаштарда орап өг-бүлелер-биле кады санаарывыска, 402 өреге болду.

Эрги-барлыкчылар мал, чер ажыл-агыйы кылып, амыдырап-чурттап ораптар. Картофельди, тарааны тарып турар. Дүжүдүвүс эки. Картофель, тараа үрезинин черле сатпас-тыр бис, ажаап алганындан артырып аар. Хөрзүнүвүс кара, оозу эки, оон-моон хөрзүн төгөр деп шүүдеп турбас-тыр бис. Араттарывыс-даа, хуу чурттакчыларывыс-даа эки дүжүттү ажаап ап турар. Ниитизи-биле суурда 337 дузалал ажыл-агыйы бар. Огород чок орап өг-бүле чок. Тараажылардан күш-ажылдың хоочуну, алдарлыг тараажывыс Оолак Өлчей-оолович Хомушку чылдыңна хөй тарааны ажаап ап турар. Чединмес өг-бүлелерге ол ачыбуянын көргүзүп, халаска берип-даа келди. Бо чылын база үрезини четчир кижин, эки дүжүттү алып боор дээрзинге идегеливис улуг.

— Мал-маганыңар өзүп турар бе?

— Сөөлгү үеде оор-сук чавырылган, мал бажы өзүп эгелээш

деп болур. Маңаа онзалап айтып каар чүүлүм мындыг: бистин суурнун аныктары — оолдар чыылгаш, суурувустуң, ада-өгбелеривистин мал-маганы төнер дей берди, оор-сукту соксатпас болза хоржок деп хуралдааш, оорлар-биле демиселди чорудуп эгелээш. Олар кымнарыл дээрге, кандыг-ла-бир чылдагаан-биле частырыг кылгаш, херек эрттирип чорааш келген оолдарывыс-тыр ийин. Частырыгны кылгаш, түнелди үндүргөн дунмаларывыс биске дыка улуг дуза, деткимчени көргүзүп турлар. Корум-чурумну база боттары хайгаарап турарлар. Ынчангап малывыс бажы ам-даа өзер боор деп идегеп орап бис. Эрткен күстен бээр 2-3-ле оорлаашкын болган, илередип келирге, өскээртен келген оорлар болган. Бөгүнде 912 инектиг улус бо, шээр мал — 5491, чылгы — 74, хаван — 107, дагаа — 25.

— Арагалаашкыңа хамаарыштыр байдалыңар кандыгыл?

— Арагалаашкын база чавырылган. Ам “адрестер”-биле демиселдин когун үзер дээш ажылдап тур бис. Бо сөөлгү үш чылда черле арагалаашкын-биле демиселди кошкатпас дээш кызып келдивис.

— Үстүңде чугалааныңар аныяк оолдар оор-сук-биле демисежип, корум-чурумну хайгаарап турары мырыңай онзагай болуушкун-дур деп бодап ор мен. Хөй-ниити ажылыңдан өске доктаамал ажылга оларны тургузар талазы-биле хемчеглерни ап тур боор силер аа?

— Ийе, чээрби сес кижин турган, оларга чоокта ийи оол нежеп келди. Херек эрттирген болгаш шериг албанындан келген аныяктарны документилерин четчелээш, ажыл чоктар даңзы-

зынче кирип турар бис. Студентилеривис база чайын нежеп кээр. Ынчангап сезоннуг ажылдарже оларның шуптузун хаара тудуп келдивис: септелге, сизген белеткели дээр ышкаш. Сизгенни дыка хөйну белеткеп ап келдилер, оон дегерези сайгартынмай баар, оозу харааданчыг болур чорду. Ам бо чайын оларны чаагайжыдылгаже, суурнун кудумчуларын аштап-арыглаарыңче хаара тудар бис. Оон аңгыда ээнзирээр бажыңнар деп чүве турбас кылдыр шуптузун септеп-селиир сорулгалыг бис.

— Херэеженнер чөвүлелдери силернинде кайы хире ажылдап турарыл, Алдын-кыс Сааяевна?

— Шагда ол ажыл дүшкен, 2000 чылга чедир чок турган. 2001 чылда ону эки тура-биле катап тургускан. Шоолуг-ла хөнүвөс боорга, кудумчуларны арбаннарга үскеш, арбан бүрүзүңге даргаларны сонгуп алдывыс. Ам 12 арбан бар. Олар аразында (шаандакы үеде социалистиг чарыш дээр ышкаш) чарыштыг. Ону чыл төнерге түнээр бис. Арбаннар шупту социал паспорттуг. Оочур аайы-биле дыштанылга кежээлерин, хоочуннарга тураскааткан кежээлерин, байырлалдар кежээлерин эрттирип турар. Дыка солун болур чорду. Ону эгелээр соонда, херэеженнер чөвүлелин ажалы база шуудай берген. Тывага херэеженнер шимчээшкенин 75 чылгыга тураскааткан кожун көрүлдизинге эрги-барлыкчылар дээди шаңнал Гран-прини алдывыс. Аңаа алдарлыг хоочуннарывыс: Дагаа Нуржатовна Саая, Очур Акаевна Саая, Борбак Чундуровна Саая, Кара-кыс Буяновна Хомушка, Коаа Канчыр-овна Донгак, Дагбы Самба-Сюрюновна Хомушка — оларның кириген үлүг-хузу канчаар-даа аажок улуг. Уран-шевер ие Нина Конгаровна Донгак “Хөй-ниитичи херэежен” деп тускай шаңналды алган.

Март 8 байырлалында кудумчулар хуннерин эрттирген. Бирги черни — Дүжүт, ийигизин — Барлык, үшкүзүн Хову кудумчулары алган.

— Тудуг-суур силернинде кылдынып турар бе?

— Чаа школа эрткен сентябрьда ажылгалда кирген. Ам улаштыр ийи каат немелде тудуу кылдынып турар. Акшазын көрүп каан. Суму чагыргазының бажыңы кылдынганы бо. Уруглар садында санаторлуг бөлүк ажыгтыңган. Райпо сады бисте чок, ыңчалза-даа хуу сайгарлыкчыларның 7-8-даа сады бар. Хлебти база быжырып

Уран чуул школазында

Кара-дуруяа ужуп-ла келгеш...

Өвүр кожуунун Торгалыгга уругларның уран чуул школазы 1973 чылда тургустунган. А 1989 чылда бо школага республикага 1 дугаар хөөмей класы ажытылган. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, Өвүрнүн хөөмей школа-

Республикада улустун 13 хөөмейжизи деп бедик аттын эдилекчилериниң 6-зы Өвүр кожуундан болганынга школань кириген үлүг-хуузу улуг дээрзи билдингир.

1,2,3 дугаар Бүгү-делегейниң «Хөөмей» шуулганының

барып чедер Тываның бир онзагай, чараш булуңунда салым-чаянныг уруглар республиканың ол-бо кожууннарынга, найысылалга болуп эртип турар мөөрейлерге доктаамал киржи, шаңналдыг черлерни чаалап ап турарына ада-ие, суур, кожуун чону чоргаарланыр.

Оларның чижээнге «Сарадак—2002»-ниң Дээди шаңналының эдилекчизи, хөөмей класының өөреникчизи Мерген Кууларны, ол-ла мөөрейниң лауреады атка төлептиг болган Маадыр Монгушту, «Хамнаарак—2003»-түн 1-ги чергеиниң дипломантызы, ниити ыры класындан Сергек Сатты база өскелерни-даа адап болур. Бо чылын Бора-Тайгага болуп эрткен Маржымал Ондарның 75 харлаанынга тураскааткан байырлалга школаның баянистери көрүкчүлери кайгаткан.

Хөгжүм херекселдери, акша-төгөрик-биле уругларга ада-иелер, кожуун чагыргазы улуг деткимчени көргүзүп турар. Оон аңгыда оолдар концерттерин көрүкчүлөргө бараалгадып, костюм өртээ, орук хөлезинин боттары база ажилдап ап турар. Мындыг янзылыг арга-дуржулга солчулганы көдээ суурда уругларның ниити культуразы, билинин өзүлдизинге улуг идигни берип турары магат.

Дошпулуур, дүңгүрүн какпышаан бадырып олурар бо оолдарның школазының эң улуг-ла өрээли — танцы класы. Арткан өрээлдерниң ишти өөреникчи биле башкыга безин тар. Күзүн 30 харлаанын демдеглед эрттирер школада танцы класын немей тударынга белеткел ажилдары чоруп турар.

Чойганмаа САТ.
ЧУРУКТА: Герман Куулар— кара-дуруяаларның 3-кү салгалы; баян башкызы Эльза

зының (угланышкынының) үндозилекчизи, сыгытчы, композитор Кызыл-оол Донгакович Санчының

*Кара-дуруяа ужуп-ла келгеш,
Турлагзынган Успа-Хөлүм.
Каш-ла кожуун чону көргөш,
Кайгал чанган*

Торгалыгымны... деп ырлап чораанында дег, «Кара-дуруяа» деп адаттыг уругларның сыгыт-хөөмей бөлүү удаваанда республика чергелиг көрүлделерге кескү черлерни ээлеп эгелээн. Оон бээр кара-дуруяаларның 2 салгалы школаны дооскан.

лауреады, Тываның улустун хөөмейжизи аттын эдилекчизи Герман Белекович Куулар «Кара-дуруяаларның» 3-кү бөлүүн база школаны 3 дугаар чыл удуртуп ажилдап турар.

Ниити ыры, баян, танцы болгаш хөөмей салбырларында школада 73 уруглар бактаап турар. Хөөмей салбырының улуг-биче бөлүктөрүндө 10 уруглар бар. Олар тыва национал хөгжүм херекселдеринге ойнап өөренишаан, Тываның улустун ырыларын сыгыт-хөөмей-биле холбап тургаш, ырлап өөренир аргалыг.

Кожуун төвүндө безин 4 кызыгаарны эртип чорааш,

СПОРТ

ТҮҢНЭЛ ХҮРЕШКЕ КИРЖИР

Апрельдин 24-26 хүннеринде Новокузнецк хоорайга бичи оолдар аразында болган самбо хүреш маргылдаазында Тываның төлээлери Солдал-оол Ховалыг 55 кг, Вячеслав Донгак (кайызы-даа Сүт-Хөлдөн) 59 кг деңзиге үшкү черлерни алганнар.

Кызыл хоорайның мөгелери Ай-Херел 50 килограммга, Батыр Орус-оол 66 килограммга Барнаулга болган дзюдо хүрешке база-ла үшкү черлерни алганнар.

Алтай крайның Бийск хоорайында май 9-11-де болган самбо маргылдаазында 68 кг деңзиге Батыр Орус-оол бирги, 59 ки-

лограммга Вячеслав Донгак, 68 килограммга Альберт Ховалыг үшкү черлерни ээлээн.

Ол бүгү маргылдааларның түңнелинде Батыр Орус-оол Россияның спартакиадазының түңнел хүрежинге киржир.

Борис ОНДАР.

Кызыл хоорай чагыргазында

Эрткен неделяда хоорай бюджетинче 7 миллион 041 муң рубль кирген. Оон хоорайның бюджет организацияларының апрель айда шалыңына 3 миллион 961 муң рубльди берген. Арткан акшаны Россия Федерациязының «Хоочуннар дугайында» хоойлузуун күүседип, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга көрдүнгөн чиигелделер компенсацияларынче болгаш «Тываэнерго» акционер ниитилелче шилчткен.

Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы Сергей Барыбинге удурткан специалистер хоорайның келир кышка белеткелениң айтырыгларын Чазак деннелинге камгалап, ажилдааннар. Бо талазы-биле тодарай ажилдар чоокку үеде чорутунар. Хоорайның чагыргазы чуртталга фондузунун бажынарының септелгезин база кичээнгейден салбайн турар.

Кызылдың социал хөгжүлдө департаментизи уругларның пособие акшазына 3 миллион 281 муң рубльди эрткен неделяда алган. Ол акшаның 1 миллион 310 муңун уруглар пособиезинге

мурнунда чылдарда чыгыл берген турган өреге эгиткен. 1 миллион 970 муң рубльди бөгүнгү төлөлгелерге берген.

Эрткен неделяда Кызыл хоорайга 6 чаа өг-бүле бүрүткеттирген, 9 өг-бүле чарылган. 58 уруг төрүттүнгөн, 25 кижичи өлгөн.

Кызыл хоорайның школаларына «Сөөлгү конгалар» эрткилээн. Школалар байырлалга багай эвес белеткенгенер. Чижек саннар-биле алырга, хоорайның школаларын бо чылын 1781 тоску классчы болгаш 826 он бирги классчы доозар. Оларның он сези — алдын, чээрби бежи — мөңгүн медальдарже кордакчылар.

«Сөөлгү конгалар» байырлалдарының үезинде Кызылдың аңгы-аңгы школаларының 62 башкызына салым-чаянныг уругларны өөредип кижизидеринге кирген улуг үлүг-хуузу дээш 250-ден 300 рубль чедир акша шаңналдарын тывыскаан. 100-тен 200 рубль чедир шаңналдарны хоорай олимпиадаларының тиилекчилери 93 өөреникчи база алган.

Мэрияның парлалга албаны

ЧИТКЕНИН БАРЫМДААЛАШ...

Красноярскиниң политехниктиг институтунун Кызыл хоорайда филиалының үлетпүр болгаш хамааты тудугнун мергежилниң талазы-биле инженер-тудугчу мергежилди чедип алган, ону 1981 чылдың июнь 24-те дооскан дугайында **Сергей Мостаевич Күжүгеттиң** адынга оон тывысканы 3В 471332 дугаарлыг дипломнун читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

2003 чылдын май 5-те Сүт-Хөл кожуунун төп эмнелгезинин рентгенолог эмчизи **Роберт Альбертович МОНГУШ** айыыл-халапка таварышкаш мөчээ.

Бистиң ажыг-шүжүүвүстү үлежип, чоок киживисти сөөлгү орукче үдешкен Суг-Аксы школазының, кожуунун төп эмнелгезинин, спорт болгаш музыка школаларының, «Диңчигеш» уруглар садының коллективтеринге, өөредилге килдизинге, Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутады Өнер Хүлерович Ондарга, Тываның ырак-чоок булуңнарындан келген төрелдеривиске, кудаларывыска, эш-өөрүнге өөрүп четтиргенивисти «Шын» солунну дамчыштыр илередип тур бис.

Өөнүн ээзи, уруглары, катааттары.

Бистиң эргим ынак оглувус, ийи уруунун эргелиг ачазы, өөнүн иштиниң ынак эжи, ада-иезиниң быжыг чөлеңгижи, акывыс, дунмавыс, честевис **Чингис Маадыр-оолович ООРЖАКТЫ** сөөлгү орукче үдешкен, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген чонувуска, Чадаана база Кызыл хоорайларда, Чыраа-Бажында, Эрзинде, Мөрөнде төрелдеривиске, кудаларывыска, эш-өөрүнге улуу-биле четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгөйдивис.

Төрелдери.

Бистиң ынак дунмавыс, угбавыс, авазы **Белла Бекаевна КАРА-САЛ** озал-ондакка таварышкаш, чырык өртемчейден, чаңгыс оглундан, кады төрөөннеринден элекке чарлып чоруткан. Биске таварышкан аар-берге хүннерде бистер-биле кады туруп, ханы кажыдалывысты, ажыг-шүжүүвүстү деңге үлежип, сөөлгү орукче үдээринге буянның ачы-дузанын, моральдыг болгаш материалдыг дузаны көргүскен Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынга, кады ажилдап турган коллективинде эш-өөрүнге, Кызыл кожуунун девискээр сонгулда комиссиязынга, Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединге, Тыва Республиканың ХБАБ эргелелинге, ИХЯ-ның ресконвой ротазынга, Шеми суму чагыргазына, Чөөн-Хемчик кожуунун көдээ ажил-агый, социал камгалап эргелелдеринге, Чөөн-Хемчик кожуунда статмедээлер чыгырының болгаш ажилдап кылырының секторунун база чонну ажилга хаара тудар төптүн, № 1 школаның коллективтеринге, хөй санныг дөргүл-төрелдеривиске, кудаларывыска, эштеривиске, чаңгысклассчыларывыска, өңүктөривиске, эң ылаңгыя Орлан Даңзыевич Кара-Монгушка, сеткиливисти ханызындан четтиргенивисти илергейлеп, черге чедир мөгөйдивис.

Акызы, чаавазы, угбазы, честези, дунмалары база оглу.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, компьютер төвү — 1-03-90, культура, өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистер — 1-17-09, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91; Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8028. Чагыг 61.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелениң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).